

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА**

ХРОЛЕНКО Марина Володимирівна

УДК 371.134:373.3:504

**ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ
МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2007

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник - доктор педагогічних наук, професор,
академік АПН України
Мороз Олексій Григорович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
завідувач кафедри педагогіки і психології
вищої школи.

Офіційні опоненти – доктор педагогічних наук, професор
Шмалей Світлана Вікторівна,
Херсонський державний університет,
Інститут природознавства, директор.

кандидат біологічних наук, доцент
Скиба Юрій Андрійович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
завідувач кафедри екології.

Провідна установа – Інститут педагогіки і психології
професійної освіти АПН України,
відділ педагогічних технологій
неперервної професійної освіти, м. Київ.

Захист дисертації відбудеться „15” лютого 2007 року о 14³⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 26.053.01 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий „12” січня 2007 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.Г. Ярошенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження обумовлена сучасними соціально-педагогічними орієнтирами суверенної України щодо модернізації вітчизняної системи освіти, яка передбачає оновлення цілей, змісту і технологічного арсеналу професійної підготовки майбутніх фахівців у сфері педагогічної діяльності відповідно до загальносвітових процесів розвитку екологічно культурного суспільства.

Гармонізація взаємовідносин людини і природного довкілля досягається сукупністю шляхів - політико-правовим, соціально-економічним, науково-технічним. У зв'язку з цим все більшого значення набуває екологічна освіта та виховання підростаючого покоління, реалізація яких у вищій школі здійснюється на основі Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті, Закону України „Про вищу освіту”, Державної програми „Вчитель”. У Концепції екологічної освіти та виховання стратегічним завданням визнано формування екологічної культури особистості як форми регуляції взаємодії людини з природою. Тому вдосконалення навчально-виховної роботи, спрямованої на формування екологічної свідомості майбутніх учителів, є пріоритетом вищої педагогічної школи.

Потрібно зазначити, що у плані формування екологічно свідомої особистості велика роль належить учителю. Водночас досвід засвідчує, що практика підготовки вчителя початкових класів до екологічного виховання дітей не досить ефективна, наслідком чого є недостатньо сформована екологічна свідомість студентів. Тому проблема формування екологічної свідомості студентів – майбутніх педагогів – набуває особливого значення в теорії та методиці професійної освіти.

У наукових дослідженнях приділяється відповідна увага професійній підготовці вчителів початкової школи, а саме: теоретичним та методологічним засадам підготовки майбутніх учителів присвячені праці Ш.О. Амонашвілі [1984], В.І. Бондаря [1996], В.М. Гриньової [2000], С.А. Литвиненка [2005], Л.А. Онищук [1998], О.А. Остряньської [2002], О.Я. Савченко [1999], І.М. Шапошнікової [2002]. Проблема ступеневої освіти вчителів початкових класів розглядалася С.П. Власенко [2002], П.М. Гусаком [1999], Л.О. Хомич [1998] та ін.

Екологічна освіта і виховання є об'єктом дослідження багатьох учених. Основні підходи, принципи, мету та педагогічні умови ефективної екологічної освіти та виховання учнів і студентів розкрито у працях С.В. Алексєєва [2001], С.М. Глазачева [1983], А.Н. Захлебного [1984], І.Д. Зверева [1994],

І.Т. Суравегіної [1988], С.В. Шмалей [2004]. Питання теорії і практики формування відповідального ставлення до природи відображені у працях О.В. Вознюка [2001], Н.Ж. Дагбаєвої [2000], О.П. Коваленко [2002], В.В. Савельєвої [1975], А.П. Сидельковського [1975]. Екологічна підготовка майбутнього вчителя розглядалася С.В. Алексєєвим [2001], О.А. Бідою [2002], Г.В. Ковальчук [1999], Н.С. Назаровою [1989], О.С. Сластьоніною [1985], С.В. Совгірою [2002] та ін.

Аналіз наукового фонду з проблеми формування екосвідомості особистості дозволяє виділити провідні напрямки її дослідження, а саме:

- вивчення специфіки екологічної свідомості, її відносної самостійності серед інших форм суспільної свідомості;
- визначення ролі зазначеного феномену в оптимізації взаємовідносин суспільства і природи;
- дослідження сутності, структури та типологічної диференціації екосвідомості;
- виявлення рівнів відображення екосвідомістю суспільного буття, зв'язку досліджуваного явища з екологічною діяльністю;
- особливості, умови та шляхи формування і розвитку екологічної свідомості майбутніх учителів.

Таким чином, на сучасному етапі досліджено загальні тенденції формування екосвідомості особистості студента. Водночас ряд аспектів у цьому напрямку вимагає поглибленого вивчення, теоретичного осмислення, пошуку нових продуктивних шляхів, умов і засобів активізації процесу формування екосвідомості, що дозволяють зробити його більш успішним, цілеспрямованим та ефективним. Проте традиційні підходи до формування екологічної свідомості студентів в умовах навчально-виховного процесу вищої школи є недостатньо результативними. Причина криється передусім у тому, що недостатньо вивчена природа та структура екологічної свідомості, система екологічних потреб, на основі яких вона формується і розвивається. Це зумовлює об'єктивність протиріч між етично-екологічними нормами, які запроваджуються у державі, і ціннісно-екологічними орієнтаціями майбутніх педагогів; між зростаючими вимогами до екологічної культури вчителя і реальним рівнем його екологічної свідомості.

Наявність означених вище об'єктивних протиріч, а також недостатня розробленість цієї проблеми стосовно визначення психолого-педагогічних умов та механізмів формування екосвідомості майбутніх учителів початкових класів свідчать про актуальність теми дослідження – **„Формування екологічної свідомості майбутніх вчителів початкових класів”**.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Дослідження є частиною науково-дослідної роботи, що проводиться кафедрою педагогіки і психології вищої школи Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за темою „Науково-практичні проблеми актуалізації виховання особистості у процесі підготовки майбутнього вчителя”. Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 10 від 27.03.2003 р.) та узгоджена Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 6 від 17.06.2003 р.).

Об'єкт дослідження – екологічна підготовка майбутніх учителів початкових класів у вищих педагогічних навчальних закладах.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування екологічної свідомості майбутніх учителів початкових класів.

Мета дослідження полягала в теоретичному обґрунтуванні, розробці та експериментальній перевірці ефективності моделі процесу формування екологічної свідомості студентів педагогічних факультетів за спеціальністю „Початкове навчання” та умов, необхідних для її реалізації у вищій школі.

Гіпотеза дослідження: формування екологічної свідомості майбутніх учителів початкової школи буде результативним, якщо впровадити модель процесу формування досліджуваної якості особистості, що функціонує за наявності необхідних умов: використання міждисциплінарного принципу інтеграції екологічних знань дисциплін загальнонаукового, гуманітарного, природничого та професійного циклів; використання системи навчально-екологічних задач; застосування партисипативних методів (методи включення студентів у спільну діяльність по вирішенню екологічних проблем) здійснення екологічної освіти студентів ВНЗ; уведення в освітній процес вищої школи спецкурсу „Актуальні проблеми педагогічної екології”.

Для досягнення поставленої мети та перевірки висунутих припущень визначено такі **завдання дослідження:**

- вивчити стан розробленості проблеми формування екологічної свідомості майбутніх учителів початкових класів в умовах навчально-виховного процесу вищої педагогічної школи;
- на основі аналізу науково-педагогічної літератури з'ясувати сутність поняття „екологічна свідомість учителя початкових класів”, уточнити його структуру;
- визначити критерії та рівні сформованості екологічної свідомості майбутніх учителів початкових класів, провести відповідну діагностику;

- розробити модель процесу формування екологічної свідомості студентів спеціальності „Початкове навчання” і визначити педагогічні умови, необхідні для її реалізації;

- експериментально перевірити ефективність моделі та комплексу педагогічних умов формування екологічної свідомості майбутніх учителів у вищій школі.

Методологічними засадами дослідження виступили філософські положення щодо залежності розвитку особистості та суспільства; системний, особистісно-орієнтований і діяльнісний підходи до вивчення процесів і явищ екологічної і педагогічної дійсності; концептуальні положення психології та педагогіки щодо єдності свідомості та діяльності у формуванні особистості.

Теоретичну основу дослідження становлять наукові положення про: удосконалення професійної підготовки педагога (О.О. Абдулліна, С.І. Архангельський, В.І. Бондар, І.А. Зязюн, Н.В. Кічук, О.Г. Мороз, О.Я. Савченко, Л.О. Хомич); можливості об'єктивного визначення ефективності процесу підготовки спеціаліста (Ю.К. Бабанський, В.П. Беспалько, І.Д. Бех, А.С. Нісімчук); екологічну освіту і підготовку майбутніх учителів (С.В. Алексєєв, О.А. Біда, С.Д. Дерябо, Н.С. Назарова, А.В. Миронов, В.О. Скребець, О.С. Сластьоніна, С.В. Совгіра, М.С. Швед, С.В. Шмалей, В.А. Ясвін); соціальну детермінованість формування свідомості особистості (Л. Виготський); взаємодію зовнішніх і внутрішніх факторів становлення свідомості особистості (Г. Костюк).

Методи дослідження:

- *теоретичні:* аналіз філософської, психолого-педагогічної літератури, нормативних документів з проблеми дослідження з метою визначення рівня її вивченості; теоретичне моделювання та системний аналіз і синтез, методи пізнання (дедукція, аналіз і синтез, абстрагування, узагальнення) для обґрунтування теоретичних основ проблеми;

- *емпіричні:* педагогічне спостереження, анкетування, бесіда, тестування для вивчення сформованості екологічної свідомості студентів; формувальний експеримент для перевірки ефективності обґрунтованих педагогічних умов формування екологічної свідомості майбутніх учителів;

- *методи математичної статистики* використовувалися для обробки отриманих даних і підтвердження достовірності результатів дослідження.

Організація дослідження. Дослідницька робота здійснювалася поетапно протягом 1999 – 2006 р.р.

На *першому, пошуково-творчому*, етапі (1999 – 2000р.р.) вивчалися теоретико-методологічні й практичні аспекти проблеми з метою конкретизації науково-понятійного апарату; розроблялась методика констатувального експерименту.

На *другому, аналітичному*, етапі (2000 – 2001 р.р) проводився констатувальний етап експерименту, здійснювався аналіз його результатів; на основі поглибленого вивчення фундаментальних досліджень з проблеми обґрунтовувалася модель процесу формування екологічної свідомості студентів; розроблялася методика формувального експерименту.

На *третьому, дослідно-експериментальному*, етапі (2001 – 2005 р.р.) здійснювався формувальний етап експерименту, аналізувались та узагальнювалися його результати.

На *четвертому, теоретико-узагальнюючому*, етапі (2005 – 2006 р.р.) здійснювався порівняльний аналіз формування екологічної свідомості студентів з використанням розроблених педагогічних умов, проводилася математична обробка експериментальних даних та їх інтерпретація; формулювалися висновки дослідження.

Базою дослідження були педагогічні факультети Глухівського державного педагогічного університету та Ізмаїльського гуманітарного педагогічного університету; Інститут педагогіки і психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Загалом у дослідженні взяли участь 771 студент 1 – 5 курсів.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження. *Вперше* обґрунтовано педагогічні умови формування екологічної свідомості студентів вищих педагогічних навчальних закладів - використання міждисциплінарного принципу інтеграції екологічних знань дисциплін загальнонаукового, гуманітарного, природничого та професійного циклів; використання системи навчально-екологічних задач; застосування партисипативних методів здійснення екологічної освіти студентів ВНЗ; уведення в освітній процес вищої школи спецкурсу „Актуальні проблеми педагогічної екології”. Змодельовано процес формування екологічної свідомості майбутніх учителів початкових класів. *Уточнено* критерії та визначено рівні сформованості екологічної свідомості майбутніх учителів початкових класів. *Подальшого розвитку* набули наукові уявлення щодо змісту і структури екологічної свідомості студентів.

Практичне значення дослідження: розроблено технологію реалізації моделі формування екологічної свідомості студентів; апробовано систему навчально-екологічних задач, що може бути використана як у практиці вищої педагогічної школи, так і педагогічних ліцеїв, гімназій, загальноосвітніх шкіл. Запропоновані методи здійснення екологічної освіти складають підґрунтя діяльності викладачів ВНЗ для формування екологічної

свідомості студентів. Матеріали дослідження знайшли практичне відображення в розробці та апробації спецкурсу „Актуальні проблеми педагогічної екології”. Матеріали та висновки дослідження можуть бути використані в навчальному процесі на етапі післядипломної освіти педагогічних кадрів з метою підвищення рівня їх екологічної свідомості.

Особистий внесок здобувача. У спільній праці з А.М. Кмець здобувачеві належить визначення типологічних особливостей екологічної свідомості майбутніх учителів.

Вірогідність та надійність отриманих результатів й основних висновків дослідження забезпечена всебічним вивченням предмета дослідження, теоретико-методологічним обґрунтуванням вихідних позицій, використанням взаємодоповнюючих методів, що відповідають меті та завданням дослідження, репрезентативністю вибірки, тривалою дослідною перевіркою теоретичних ідей, якісним та кількісним аналізом експериментальних даних з використанням математичних методів.

Результати дослідження впроваджено у процес навчально-виховної роботи Інституту педагогіки і психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (довідка від 7.09.2006 р.), педагогічних факультетів Глухівського державного педагогічного університету (довідка від 16.01.2006 р.), Ізмаїльського педагогічного гуманітарного університету (довідка від 31.01.2006 р.) та Вінницького державного педагогічного університету імені М.М. Коцюбинського (довідка від 9.09.2006 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки, результати дослідження доповідалися на міжнародних науково-практичних конференціях: „Фальцфейнівські читання” (Херсон, 2003), „Педагогіка духовності: поступ у третє тисячоліття” (Київ, 2005), „Динаміка наукових досліджень” (Дніпропетровськ, 2005); всеукраїнських науково-практичних конференціях „Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість” (Київ, 2004, 2005); звітних науково-практичних конференціях кафедри природничих дисциплін Глухівського державного педагогічного університету (2003 – 2006), засіданнях кафедри педагогіки і психології вищої школи Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (2003 – 2006).

Публікації. З теми дисертації опубліковано 9 праць, з них 4 – у фахових виданнях з педагогічних наук.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, двох

розділів, висновків, списку використаних джерел (242 найменування) і 12 додатків на 30 сторінках. Загальний обсяг дисертаційної роботи - 234 сторінки, з них 183 сторінки основного тексту, який містить 9 таблиць і 7 рисунків.

Основний зміст дисертації

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, мету, гіпотезу дослідження, його основні завдання; розкрито методологічні й теоретичні засади, методи роботи, визначено наукову новизну, теоретичну й практичну значущість, подані дані щодо апробації основних положень дослідження.

У першому розділі - „Екологічна свідомість студентів як соціально-педагогічна проблема” – з'ясовано стан дослідження проблеми в науковій літературі; проаналізовано розвиток екологічної свідомості у процесі соціогенезу; розкрито зміст поняття „екологічна свідомість” і виявлено її структурні компоненти; визначено критерії, показники й охарактеризовано рівні сформованості екологічної свідомості студентів; проаналізовано результати констатувального експерименту.

Вивчення спеціальної літератури засвідчило, що проблема формування екологічної свідомості майбутніх учителів була предметом дослідницької уваги науковців, хоча в теорії сучасного наукового знання відсутня загальноприйнята точка зору відносно сутності поняття „екологічна свідомість”. Дослідники здебільшого розглядають її як відображення в ідеальних формах взаємних зв'язків суспільства з оточуючим природним середовищем (М.Д. Алієв, А.М. Галєєва, Е.В. Гірусов, А.М. Кочергін, М.Л. Курок, В.О. Скребець); ставлення людини до природного довкілля (А.А. Алдашева, А.Н. Костицький, С.М. Кравченко, В.І. Медведєв); сукупність поглядів, теорій та емоцій, що відображають проблеми співвідношення суспільства і природи (С.Д. Дерябо, І.Д. Зверєв, І.Т. Суравєгіна, В.А. Ясвін); здатність розуміння нерозривного зв'язку з природою (О.С. Монін, М.М. Мусієнко, О.Я. Пилипчук, Ф.Я. Реймерс та інші).

У дослідженнях екологічна свідомість розглядається з двох позицій. По-перше, це усвідомлено-психічне почуття власної відповідальності на основі набутого досвіду екологічного буття. По-друге, цей феномен являє собою духовно усталену відповідальність в системі „суспільство – природа” на основі досвіду екологічного буття суспільства. Отже, екологічна свідомість – це сукупність екологічних уявлень, знань, поглядів, переконань, емоцій, які відображають екологічні умови життя, відносини між людьми та природою в процесі регулювання системи „суспільство – природа”, ставлення до природи, а також діяльність людини у навколишньому природному середовищі.

Проведене дослідження передбачало аналіз та узагальнення наявного теоретичного й практичного матеріалу, результати якого дають підстави стверджувати, що екологічна свідомість студентів є складним утворенням, у межах якого доцільно розрізняти такі компоненти: пізнавально-емоційний, інтелектуальний, компонент спрямованості та діяльнісно-поведінковий.

Пізнавально-емоційний компонент включає основні пізнавальні процеси (відчуття, сприйняття, пам'ять, мислення, уявлення), з допомогою яких студенти збагачують свої знання, та емоційно-вольову сферу. Інтелектуальна складова – це сукупність теоретичних положень, отриманих на основі зібраної та переробленої інформації про взаємодію суспільства і природи. Компонент спрямованості являє собою систему цінностей, ідеалів, установок, стереотипів, цілей, мотивів, що визначають загальну стратегію екологічної діяльності та поведінки. Діяльнісно-поведінкова складова виражає програму дій щодо реалізації попередніх компонентів.

У цьому розділі представлено програму та процедуру проведення констатувального експерименту з визначення рівня сформованості екологічної свідомості майбутніх учителів початкової школи.

Обґрунтовано психолого-педагогічні критерії та відповідні їм показники щодо оцінки рівня сформованості екологічної свідомості студентів: сприйняття та ставлення до навколишнього природного середовища; сформованість екологічних знань та уявлень; мотивація екологічної діяльності; характер діяльності у природному довкіллі.

На підставі визначених критеріїв і показників охарактеризовано рівні сформованості досліджуваної якості особистості.

Високий рівень: студенту властиве суб'єктне сприйняття природи; міцні знання основ взаємодії суспільства і природи; сформований емоційно-вольовий компонент, переважають позитивні почуття у ставленні до природи; визначення власного місця у природі як рівноправного з останньою; домінування духовних потреб та інтересу до довкілля; перевага непрагматичних мотивів у взаємодії з оточуючим середовищем; сформовані переконання щодо раціонального використання та охорони природи; активна участь у різноманітних видах екологічної діяльності.

Середній рівень: студенту властиве суб'єктно-об'єктне сприйняття природи; знання з екології фрагментарні; емоційне ставлення до довкілля має споглядальний характер; визначення особистого місця у природі як панівного або незалежного; наявність духовних та матеріальних потреб, епізодичного інтересу до природного середовища; поряд з непрагматичними мають місце і прагматичні мотиви взаємодії з природою; нестійкі переконання щодо раціонального використання та охорони

навколишнього природного середовища; екологічна діяльність носить виконавчий характер.

Низький рівень: об'єктне сприйняття природи; поверхневі знання з екології, їх епізодичність; несформованість емоційно-вольового компонента, перевага споживацького ставлення до природи; визначення особистого місця у природі як панівного або підкореного; відсутність інтересу до природного середовища, домінування матеріальних потреб, прагматичних мотивів взаємодії з довкіллям; відсутність переконань щодо раціонального використання та охорони природи; пасивна участь в екологічній діяльності.

Результати констатувального експерименту, який проводився у 2000 – 2001 роках на базі Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Глухівського державного педагогічного університету та Ізмаїльського гуманітарного педагогічного університету (загальний масив досліджуваних 602 студенти), засвідчили домінування середнього та низького рівнів сформованості досліджуваної якості у майбутніх педагогів: високий рівень – 21,1 % студентів; середній – 35,7 %; низький – 42,2 % студентів.

Результати констатувального експерименту дозволили дійти висновку, що навчально-виховна робота щодо формування екологічної свідомості майбутніх учителів початкових класів потребує удосконалення, пошуку нових шляхів, форм і методів її здійснення.

У **другому розділі** - „Шляхи формування екологічної свідомості майбутніх учителів початкових класів” – обґрунтовано засади організації формувального експерименту; доведено важливість системного підходу у формуванні екологічної свідомості; подано модель процесу формування екологічної свідомості студентів; визначено психолого-педагогічні умови формування досліджуваного явища; оцінено ефективність запропонованої технології та умов формування екологічної свідомості майбутніх учителів початкових класів.

Підґрунтям для проведення формувального експерименту була розробка моделі процесу формування екологічної свідомості студентів. Під час її створення ми спиралися на роботи В.І. Андрєєва, С.І. Архангельського, Ю.К. Бабанського, В.П. Беспалька, Е.М. Гусинського, Ю.А. Конаржевського, Н.В. Кузьміної, С.Г. Серікова, В.О. Сластьоніна, Н.К. Чапаєва та інших з проблем системного підходу.

Визнано за доцільне виділити три взаємопов'язаних компоненти моделі процесу формування екологічної свідомості: загальнонауковий, який забезпечує формування у студентів сучасної наукової картини світу, заснованої на інтеграції гуманітарних,

природничих і професійних знань; змістовно-інформаційний, у якому здійснюється формування системи екологічних знань; діяльнісно-поведінковий, призначення якого полягає у розвитку стереотипу позитивної екологічної відповідальності та доцільної діяльності у природі в майбутніх педагогів.

З метою ефективного функціонування розробленої моделі нами були визначені такі педагогічні умови формування екологічної свідомості майбутніх учителів: реалізація міждисциплінарного принципу інтеграції екологічних знань дисциплін загальнонаукового, гуманітарного, природничого та професійного циклів; застосування партисипативних методів здійснення екологічної освіти студентів ВНЗ; використання системи навчально-екологічних задач; уведення у навчальний процес вищої школи спецкурсу „Актуальні проблеми педагогічної екології”.

У процесі формувального експерименту були розроблені та втілені у практику навчання студентів тематичні блоки екологічного спрямування з педагогіки, психології та філософії. Використання міждисциплінарного принципу в рамках досліджуваної проблеми забезпечує більшу міцність екологічних знань та умінь, і як наслідок, більш високий показник розвитку екологічної свідомості майбутніх учителів початкових класів.

Розроблена система навчально-екологічних задач та завдань спрямована на розвиток досліджуваної свідомості й охоплює такі типи задач: пошуково-екологічні, дослідницько-екологічні, креативно-екологічні та еколого-корекційні.

Ефективність застосування партисипативних методів у навчанні та вихованні обумовлена принципом єдності розвитку психіки та діяльності. За цільовим призначенням спільної діяльності у ході вирішення екологічних проблем ми поділили їх на інформаційно-радницькі, прийняття та узгодження рішень, методи реалізації рішень, контролю та оцінки.

Формувальний експеримент довів, що, розроблений з дотриманням міжпредметних зв'язків з педагогікою, психологією та філософією, спецкурс „Актуальні проблеми педагогічної екології” відображає взаємозв'язки з іншими курсами, сприяє підвищенню наступності та практичної спрямованості навчання. Мета впровадження педагогічної екології, яка являє собою напрям екології, що розглядає взаємовідносини людини та природи з точки зору можливості їх педагогічної оптимізації, - підвищення рівня сформованості екологічної свідомості майбутніх учителів початкових класів, формування активної екологічної позиції, практичної готовності студентів до екологічної освіти і виховання учнів.

У цьому розділі проаналізовано результати формувального експерименту щодо формування екологічної свідомості майбутніх учителів початкових класів.

Відповідно до завдань формувального експерименту у 2001 році були організовані три експериментальні і три контрольні групи у вищих навчальних закладах різних регіонів країни (Київ, Ізмаїл, Глухів). Загальний обсяг вибірки становив 83 студентів контрольних груп і 86 студенти експериментальних, які навчаються за спеціальністю 7.010102 „Початкове навчання”. При цьому групи обиралися приблизно однакові за успішністю, початковим рівнем сформованості у студентів екологічної свідомості (таблиця 1).

Таблиця 1

Рівні сформованості екологічної свідомості майбутніх учителів початкових класів до проведення формувального експерименту

Рівні	Експериментальні групи					Контрольні групи				
	ЕГ-1	ЕГ-2	ЕГ-3	Абс.	у %	КГ-1	КГ-2	КГ-3	Абс.	у %
	Ізмаїл	Київ	Глухів	число		Ізмаїл	Київ	Глухів	число	
Висо-кий	5	3	—	8	9,3	4	2	3	9	10,8
Середній	11	12	15	38	44,2	10	12	14	36	43,4
Низький	9	18	13	40	46,5	15	16	7	38	45,8
Заг. показник	25	33	28	86	100	29	30	24	83	100

Примітка: КГ – контрольні групи, ЕГ – експериментальні групи.

У процесі проведення формувального експерименту (2001 – 2005 р. р.) у групі, позначеній символом ЕГ-1, використовувався міждисциплінарний принцип інтеграції екологічних знань дисциплін загальнонаукового, гуманітарного, природничого та професійного циклів; упроваджувалася система навчально-екологічних задач. У групі ЕГ-2, крім двох попередніх педагогічних умов, використовувалися партисипативні методи здійснення екологічної освіти студентів. У групі ЕГ-3 перевірялася дієвість комплексу педагогічних умов, який включає, крім трьох попередніх, ще й четверту –

впровадження спецкурсу „Актуальні проблеми педагогічної екології”. У контрольних групах формування екологічної свідомості здійснювалося у рамках традиційного навчання у вищих навчальних закладах.

Результати проведеного педагогічного експерименту засвідчили динаміку змін рівнів сформованості екологічної свідомості у студентів експериментальних і контрольних груп до та після проведення формувального експерименту (таблиця 2).

Таблиця 2

Динаміка зміни рівнів сформованості екологічної свідомості студентів до та після проведення формувального експерименту

Групи	Рівні сформованості екологічної свідомості								
	До проведення формувального експерименту								
	Високий		Середній		Низький		Заг. кількість	СП	КЕ
	Кіль-ть	%	Кіль-ть	%	Кіль-ть	%			
ЕГ-1	5	20	11	44	9	36	25	1,84	1,14
КГ-1	4	13,8	10	34,5	15	51,7	29	1,62	0,88
ЕГ-2	3	9,1	12	36,4	18	54,5	33	1,55	1,01
КГ-2	2	6,7	12	40	16	53,3	30	1,53	0,99
ЕГ-3	0	0	15	53,6	13	46,4	28	1,54	0,84
КГ-3	3	12,5	14	58,3	7	29,2	24	1,83	1,19
Після проведення формувального експерименту									
ЕГ-1	8	32	12	48	5	20	25	2,12	1,23
КГ-1	5	17,3	11	37,9	13	44,8	29	1,72	0,81
ЕГ-2	12	36,4	17	51,5	4	12,1	33	2,24	1,10
КГ-2	7	23,3	12	40	11	36,7	30	1,87	0,83
ЕГ-3	15	53,6	12	42,8	1	3,6	28	2,5	1,31
КГ-3	6	25	10	41,7	8	33,3	24	1,91	0,76

Примітка: СП – середній показник, КЕ – коефіцієнт ефективності.

Отримані дані свідчать, що результати в експериментальних групах значно вище, ніж у контрольних. Так, якщо кількість студентів контрольних груп з високим рівнем сформованості екологічної свідомості зросла в середньому на 10,9 %, то в експериментальних групах – на 31,4 %; з середнім рівнем сформованості екологічної свідомості в контрольних групах зменшилася на 3,6 % і виросла в експериментальних на

3,5 %; середня кількість майбутніх педагогів з низьким рівнем досліджуваної якості особистості зменшилася в експериментальних групах на 34,9 %, у той час як у контрольних – лише на 7,2 %. Різниця результатів в експериментальних групах до і після проведення формувального експерименту свідчить про те, що комплексна реалізація педагогічних умов (ЕГ – 3) сприяє досягненню більш високих результатів формування екологічної свідомості студентів.

З метою перевірки ефективності формувального експерименту було проведено аналіз його результатів із застосуванням математичних методів. Ми використовували критерій χ^2 (хі-квадрат), що дозволило констатувати, наскільки статистично значуща відмінність рівнів сформованості екологічної свідомості студентів контрольних і експериментальних груп. Одержані результати дозволили дійти висновку про статистично значущий результат дослідження ($T_{\text{сп.}} > T_{\text{кр.}}$: $17,79 > 5,99$) й ефективність запропонованої методики.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне обґрунтування і запропоновано нове вирішення наукової проблеми формування екологічної свідомості майбутніх учителів початкових класів, що полягає в обґрунтуванні та експериментальній перевірці ефективних умов формування досліджуваної якості особистості – системи навчально-екологічних задач та завдань, партисипативних методів здійснення екологічної освіти, міждисциплінарного принципу інтеграції екологічних знань.

Теоретичний аналіз проблеми й одержані результати науково-дослідної роботи дають змогу зробити такі висновки:

1. Вивчення сучасного стану професійної підготовки студентів вищих навчальних закладів, аналіз психолого-педагогічної літератури, досвід роботи у вищій школі засвідчили необхідність цілеспрямованого формування у майбутніх спеціалістів екологічної свідомості. Важливість формування цієї професійно значущої якості студентів зумовлена зростаючими вимогами суспільства України до особистості та діяльності майбутнього спеціаліста, суспільною потребою у масовій екологічній діяльності, специфікою професійної діяльності та закономірностями процесу професійного становлення творчої особистості педагога.

2. У контексті завдань системи вищої педагогічної освіти екологічну свідомість доцільно розглядати з точки зору екоцентричної екологічної свідомості, яка ґрунтується на положеннях: найвищою цінністю є гармонійний розвиток людини і природи; вплив на природу замінюється взаємодією з нею; діяльність по охороні природи продиктована необхідністю зберегти природу заради неї самої. Виходячи з цього, екологічна

свідомість майбутнього вчителя – це складна, інтегративна, особистісно-професійна якість, яка являє собою сукупність екологічних уявлень, знань, поглядів, переконань, емоцій, що відображають екологічні умови життя, відносини між людьми та природою в процесі регулювання системи „суспільство – природа”, ставлення до природи, а також діяльність людини у навколишньому природному середовищі.

3. Теоретичний аналіз психолого-педагогічної сутності екоосвідомості як особистісно-професійної якості майбутнього вчителя початкових класів дозволив визначити структурно-функціональну характеристику цього феномену. Її компонентами визначено: пізнавально-емоційний, інтелектуальний, компонент спрямованості та діяльнісно-поведінковий. Впливаючи саме на ці компоненти екологічної свідомості підвищується рівень її сформованості у студентів факультету підготовки вчителів початкових класів.

4. У ході констатувального експерименту було встановлено домінування низького та середнього рівнів сформованості екологічної свідомості студентів як контрольних, так і експериментальних груп (89,2 % і 90,7 % відповідно). Тому з метою підвищення рівня екоосвідомості була розроблена дослідно-експериментальна педагогічна технологія формування екологічної свідомості майбутніх учителів.

5. Спираючись на доробок науковців щодо вивчення теоретико-методологічних аспектів системного підходу, було розроблено модель процесу формування екоосвідомості в умовах вищого навчального закладу. Її компонентами визначено: загальнонауковий, змістовно-інформаційний і діяльнісно-поведінковий.

6. Ефективність реалізації моделі процесу формування екологічної свідомості студентів забезпечується комплексом спеціально створених педагогічних умов: реалізація міждисциплінарного принципу інтеграції екологічних знань дисциплін загальнонаукового, гуманітарного, природничого та професійного циклів; використання системи навчально-екологічних задач і завдань; застосування партисипативних методів здійснення екологічної освіти студентів ВНЗ; уведення в навчальний процес вищої школи спецкурсу „Актуальні проблеми педагогічної екології”.

7. Доведено ефективність поетапного формування екологічної свідомості студентів. У формуальному експерименті на першому етапі – пізнавальному (перші роки навчання у ВНЗ) - закладалися початкові елементи екологічної освіти студентів. Використовуючи як горизонтальні, так і вертикальні міждисциплінарні зв'язки, були забезпечені передумови для інтеграції екологічних знань, закладених у дисциплінах, що вивчаються студентами старших курсів. На другому етапі (3 –4 курси) продовжувалося формування екологічного світогляду, розвиток екологічного мислення. На цьому етапі

формування екологічної свідомості відбувалося з дотриманням таких умов: міждисциплінарності, використання системи навчально-екологічних задач і завдань, застосування партисипативних методів навчання. Метою третього етапу (останні курси навчання) було забезпечення соціально-рольового включення майбутнього спеціаліста у професійну діяльність у контексті наявних екологічних проблем. У цей період важливе значення мало впровадження в освітній процес спецкурсу „Актуальні проблеми педагогічної екології”.

8. У результаті проведеного формувального етапу експерименту встановлено, що реалізація розробленої моделі з дотриманням виявлених умов формування екологічної свідомості студентів сприяє підвищенню рівня сформованості досліджуваної якості особистості.

Перспективи подальшого дослідження означеної проблеми пов'язуємо з вивченням інтенсивності розвитку екологічної свідомості студентів ВНЗ; розробкою системних діагностик розвитку досліджуваного феномена; подальшим вивченням умов ефективного формування екологічної свідомості студентів.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІДОБРАЖЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ АВТОРА

1. Хроленко М.В. Психолого-педагогічні основи формування екологічної свідомості майбутніх вчителів // Наука і сучасність Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. – К.: НПУ, 2004. – Т. 42. – С. 104-114.

2. Хроленко М.В. Формування екологічної свідомості як мета екологічної освіти та виховання студентів // Проблеми педагогічних технологій. – Луцьк: Волинський Академічний Дім, 2004. – Вип. 2. – С.74-77.

3. Хроленко М.В. Умови формування екологічної свідомості майбутніх учителів початкових класів // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – Харків: ХДАДМ (ХХІІІ), 2005. - № 20. – С.93-102.

4. Хроленко М.В. Проблеми змісту, типології та формування екологічної свідомості майбутніх учителів початкових класів // Проблеми педагогічних технологій. - Луцьк: Волинський Академічний Дім, 2005. – Випуск 3. – С.59-68.

5. Кмець А.М., Хроленко М.В. Формування екологічного світогляду та екологічної свідомості студентів педагогічного університету // Фальцфейнівські читання. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2003. – С. 144-146. Авторським є визначення та обґрунтування типів екологічної свідомості студентів.

6. Хроленко М.В. Формування екологічної свідомості майбутніх вчителів // Збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – К.: НПУ, 2003. – Випуск 6. – С.168-170.

7. Хроленко М.В. Деякі аспекти еколого-педагогічної підготовки майбутніх учителів початкових класів // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції „Динаміка наукових досліджень – 2005”. - Том 35. - Дніпропетровськ: Наука і освіта. - 2005. – С.50-52.

8. Хроленко М.В. Актуальні проблеми екологічної освіти майбутніх вчителів // Зб. матеріалів VII Всеукр. наук.-практ. конф. “Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість”. – Том 2. - К.: Вид-во Європ. ун-ту. - 2004. – С. 214-217.

9. Хроленко М.В. Екологізація свідомості – шлях до виживання людства // Зб. матеріалів VIII Всеукр. наук.-практ. конф. “Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість”. – Том 4. - К.: Вид-во Європ. ун-ту. - 2005. – С. 191-193.

АНОТАЦІЇ

Хроленко Марина. Формування екологічної свідомості майбутніх вчителів початкових класів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м. Київ, 2007.

Дисертація присвячена проблемі формування екологічної свідомості майбутніх учителів початкових класів як системи в процесі їх професійної підготовки. Розроблено та в педагогічному експерименті перевірено модель процесу формування екологічної свідомості студентів, яка реалізується за таких умов: впровадження міждисциплінарного принципу інтеграції екологічних знань, використання системи навчально-екологічних задач і завдань, застосування партисипативних методів здійснення екологічної освіти студентів ВНЗ, уведення в освітній процес вищої школи спецкурсу „Актуальні проблеми педагогічної екології”.

У дисертації обґрунтовано психолого-педагогічні критерії та відповідні їм показники сформованості екологічної свідомості студентів: сприйняття та ставлення до навколишнього природного середовища; сформованість екологічних знань та уявлень; мотивація екологічної діяльності; характер діяльності у природному довіллі. На підставі визначених критеріїв і показників охарактеризовано рівні сформованості досліджуваної якості особистості: високий, середній і низький.

В роботі з'ясовано місце і роль екологічної свідомості як особистісно-професійної якості вчителя початкової школи.

Ключові слова: свідомість, екологічна свідомість, модель, психолого-педагогічні умови.

Хроленко Марина. Формирование экологического сознания будущих учителей начальных классов. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.04 – теория и методика профессионального образования. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, г. Киев, 2007.

Диссертация посвящена проблеме формирования экологического сознания как системы взаимосвязанных компонентов, которая объединяет формы и виды учебно-воспитательного процесса, подчиняет их содержание целям обучения в процессе профессиональной подготовки учителя начальных классов.

В работе обоснована модель процесса формирования экологического сознания студентов, которая состоит из следующих компонентов: общенаучного, который обеспечивает формирование у студентов современной картины мира; содержательно-информационного, в котором осуществляется формирование системы экологических знаний; деятельностно-поведенческого, направленного на развитие стереотипа позитивной экологической ответственности и целесообразной деятельности в природе у будущих педагогов. Разработанная модель представляет собой развёрнутый во времени педагогический процесс, в котором осуществляется взаимосвязь и развитие упомянутых выше компонентов.

Выявлены и обоснованы педагогические условия формирования экологического сознания будущих учителей начальных классов:

- реализация междисциплинарного принципа интеграции экологических знаний дисциплин общенаучного, естественного и профессионального циклов;
- использование системы учебно-экологических задач и заданий;
- использование партисипативных методов в процессе осуществления экологического образования в высших учебных заведениях;
- внедрение в образовательный процесс спецкурса „Актуальные проблемы педагогической экологии”.

На основании анализа состояния разработки этой проблемы в научной теории и практике определена и уточнена сущность экологического сознания, его роль и место в

экологическом образовании и воспитании студентов, обосновано правомерность его выделения среди других форм общественного сознания. Учитывая авторское видение проблемы, понятие „экологическое сознание” учителя начальных классов понималось как интегративное, личностно-профессиональное качество, которое представляет собой совокупность экологических представлений, знаний, взглядов, убеждений, эмоций, которые отображают экологические условия жизни, отношения между людьми и природой в процессе регулирования системы „общество – природа”, отношение к природе, а также деятельность, которая направлена на оптимальное решение проблем функционирования природы как целостной системы.

Экологическое сознание как комплексное понятие представлено такими компонентами: познавательно-эмоциональным, интеллектуальным, компонентом направленности сознания и деятельностно-поведенческим.

В диссертации уточнены такие аспекты сформированности экологического сознания учителя начальной школы: группы критерии, показатели и уровни. Определения уровня сформированности исследуемого сознания студентов выполнено с опорой на критерии, адекватные составляющим деятельности учителя начальных классов, с использованием определённых результатами исследования обобщённых параметров: восприятие и отношение к природе; сформированность экологических знаний и представлений; мотивация экологической деятельности; характер деятельности в окружающей природной среде. Доказано целесообразным выделять три уровня сформированности экосознания студентов, условно названные как: высокий, средний и низкий.

В работе определено место и роль экологического сознания как личностно-профессионального качества учителя начальных классов в его педагогической деятельности.

Результаты формирующего эксперимента подтвердили выдвинутую гипотезу исследования, а динамика количественных и качественных показателей (в начале эксперимента высокий уровень сформированности исследуемого качества личности был доминирующим у 10,1 % респондентов, в то время, как в конце его проведения – у 31,4 %) - эффективность разработанной модели и предложенных условий формирования экологического сознания студентов.

Практическое значение результатов работы состоит в том, что их внедрение в процесс подготовки будущего учителя начальных классов в условиях высшего педагогического образования способствовало повышению уровня сформированности экологического сознания студентов. Материалы и выводы исследования могут быть

использованы как в практике высшей педагогической школы, так и лицеев, гимназий, общеобразовательных школ, а также на этапе последипломного образования педагогических кадров с целью повышения уровня сформированности экосознания.

Результаты проведённого исследования показали, что экологическое сознание не природное явление, оно формируется и развивается в процессе человеческого опыта, решающая роль при этом принадлежит высшей школе.

Ключевые слова: сознание, экологическое сознание, модель, психолого-педагогические условия.

Marina Khrolenko. Formation of Ecological Consciousness of the Future Primary School teachers. – Manuscript.

The thesis for the Candidate Degree of Pedagogical Sciences for Speciality 13.00.04. – Theory and Methods of Professional Education. – National Pedagogical University by M.P. Dragomanov, Kyiv, 2007.

The thesis is dedicated to the problem of forming of ecological consciousness of the future primary schoolteachers as a system during their professional training. The conditions under which the experimental pedagogical system of forming of students' ecological consciousness will be realized are introduction the principle of integration of ecological knowledge, using the system of ecological-educated tasks and problems, application of particular methods necessary for high school students' ecological education, introduction in teaching process of high school special course "The Actual Problems of Pedagogical Ecology".

The psychological and pedagogical criteria and in accordance with them figures of forming of students' ecological consciousness are substantiated in the dissertation: the perception and attitude to the natural environmental; the degree of forming of ecological knowledge and ideas; the motivation of ecological activity; the character of activity in the natural environment. The levels of formation the quality of personality which is investigated are characterized on the basis of definite criteria and indexes: high, middle and low.

The work is determined the place and the role of ecological consciousness as a primary schoolteacher personal-professional quality.

Key words: consciousness, ecological consciousness, model, psychological and pedagogical conditions.